

3.3. ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ УКРАЇНИ Й ПОЛЬЩІ ЩОДО ЖЕРТВ ГОЛОКОСТУ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ

Значимість реалізації чітко зваженої політики пам'яті для будь-якої держави – очевидна. Адже вона є тією моделлю інтерпретації колективного минулого, яке має об'єднувати громадян. Це завдання, зрозуміло, непросте, оскільки у багатьох випадках цьому перешкоджає як розкол «своїх» за політичними цінностями, трактуванням тих чи інших подій минулого, так і за лінією того соціального розмежування, яке взаємовіддаляє Інших за критеріями походження. Особливо значимим є, в контексті проблеми політики пам'яті, фактор етнічності. Адже міжетнічна взаємодія в поліетнічних країнах у минулому чи в сучасності часто-густо обтяжена етнічними стереотипами, нерідко має конфліктний характер. А отже, колективна пам'ять мусить стати тим «вмістилищем», яке конструюватиметься на компромісній моделі потрактування минувшини; тим спільним її баченням, яке даватиме право на існування в ній минулого як «своїх», так і Інших, усіх, хто є громадянами однієї держави. Принаймні саме таку модель політики пам'яті ми трактуємо етноплюральною.

Спеціалісти, котрі досліджують колективну пам'ять, одно-стайні в тому, що визначальну роль в її формуванні відіграє держава. Адже саме вона володіє можливістю визначати ті чи інші «індикатори спільності», ретранслювати їх засобами ЗМІ, шкільних / вузівських програм і підручників, експозиціями музеїв (котрі репрезентують офіційні оцінки конкретних подій), ініціювання й реалізації комеморативних практик тощо. З цього приводу Б. Шацька зауважує, що саме держава володіє правом «вирішувати, які річниці слід святкувати і кому ставити пам'ятники, а також, чиї парсуни мають фігурувати на банкнотах і поштових марках та під чийм патронатом перебуватимуть вулиці та майдани»[1].

Зосередження уваги на Україні й Польщі, порівняння стратегій двох держав зі вшанування пам'яті жертв Голокосту як

компоненту здійснюваної ними етнополітики бачиться нам цілком правомірним. Передусім тому, що модус стратегій їх пам'ятцевої політики щодо тих євреїв, котрі загинули в роки Другої світової війни, тривалий час визначався Москвою. Антисемітські ознаки в її національній політиці означилися вже через кілька років після розгрому третього Рейху: в листопаді 1948 р. розпущено Єврейський антифашистський комітет, а в січні наступного року розпочато боротьбу з «носіями бездержавного космополітизму». Тим часом у Польській Народній Республіці кардинально змінено сюжет історії повстання у Варшавському гетто. Її переписано так, що промотором спротиву 1943 року в місці концентрації євреїв у польській столиці стали комуністи. «Це засадниче зміщення акцентів, – стверджує Т. Снайдер, – затінило єврейський досвід війни, а Голокост перетворило лише на черговий приклад фашизму» [2].

Мало не синхронно розпочалося применшення масштабів геноциду польських євреїв: у грудні 1946 р. відповідальний за ідеологію в політбюро Я. Берман ініціював штучне збільшення чисельності жертв поляків, які мали приблизно дорівнювати загиблим на польській території євреям у роки Голокосту. В подальшому їх зараховували до «поляків», аналогічно тому, як у СРСР до «радянських громадян» [2]. Так, наприклад, інформаційна табличка на пам'ятнику, що був встановлений у Белжеці 1963 р. (до того часу територія колишнього табору смерті взагалі залишалася поза опікою держави), повідувала: «Пам'яті жертв гітлерівського терору, вбитих у 1941–1943 роках» [3]. Цей текст спонукає покликання до пам'ятника «Радянським громадянам та військовополоненим солдатам і офіцерам Радянської армії, розстріляним німецькими фашистами в Бабиному Яру», який відкрито 2 липня 1976 р.

Промовистим маркером ретушування Голокосту, його фактичного замовчування в УРСР і ПНР стала тодішня історична освіта. В той час як у СРСР, а отже – й радянській Україні, жертвами нацизму були «радянські люди», у ПНР, незважаючи на те, що євреї становили половину серед загиблих у час війни, – передусім поляки [4]. Таким чином сталінський антисемітизм та

стирання пам'яті про геноцид євреїв як один із його проявів відобразився як у політиці пам'яті радянської України, так і в ПНР. До кінця 1980-х – початку 1990-х рр. ані в одній, ані в другій об'єктивне висвітлення подій Голокосту було неможливим.

На тлі такої спільності завдання порівняння місця Голокосту в колективній пам'яті України та Польщі після краху радянського тоталітаризму й до 2018 р. спонукає констатувати помітну різницю етнотомографічного складу населення двох держав. Адже в сучасній Польщі (населення якої становить 39 млн чол.) проживає лише близько 10 тис. євреїв. Де-факто цю країну можна трактувати мононаціональною (згідно з даними 2011 р. поляками вважали себе 92 % громадян Польської Республіки). Тим часом Україна – інший етнополітичний організм: за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. національні меншини в ній становили приблизно 22 % [5]. З-поміж них – 103 тис. євреїв. На початку ХХІ ст. вони становили 0,5 % загалу громадян України [6].

Водночас поміж Україною й Польщею є помітна спільність: українці в першій і, відповідно, поляки в другій після краху соціалістичного табору й здобуття ними політичного суверенітету є основними генераторами державотворення. А отже, маємо право стверджувати, що визначення моделі політики пам'яті двох держав відображає передусім національні пріоритети їхніх титульних націй.

Ведучи мову про пам'яттєву політику двох держав, передусім звернемо увагу на здійснення ними перформенсу. В цьому випадку маємо підстави констатувати певну тотожність комеморативних практик: адже як Україна, так і Польща проводять відповідні заходи з нагоди Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту, вшановують пам'ять його жертв. Водночас у цьому ракурсі порівняння не можна не згадати про відзначення Польщею в серпні 1995 р. 50-річчя з часу ліквідації гетто в Лодзі чи проведення державою окремих заходів, які демонструють визнання її титульною нацією факту здійснення поляками злочину супроти жертв у час геноциду. Йдеться про жалобні церемонії, які, починаючи з 2001 р., проводилися в Єдвабне [7] – містечку, де частина

місцевих мешканців 10 липня 1941 р. спалила живцем кількасот тамтешніх євреїв*.

Наразі таких заходів Україна не проводить. Тема колаборації, участі частини українців у переслідуванні євреїв часів Голокосту, як і тема українсько-єврейських взаємин часів Другої світової війни, залишається для неї вкрай дратівливою. Зазвичай, окрім промов того чи іншого президента нашої держави з приводу Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту, комеморативні практики за їх участю обмежуються покладанням квітів у Бабиному Яру. Тим часом скорботні річниці ліквідації гетто, якими була всяяна територія окупованої України, зазвичай оминається увагою місцевої влади.

Тема Голокосту – одна з тих, котра суттєво відрізняє роботу Інститутів національної пам'яті двох держав. Так, на відміну від Українського інституту національної пам'яті (УІНП), польський не сповідує засад етнічної історії, не відсторонюється від вивчення геноциду євреїв. Промовисте свідчення цьому – розслідування, яке розпочав Інститут національної пам'яті (ІНП) Польщі після сенсаційного виступу історика Я. Т. Гросса з приводу подій у Єдвабне [8]. Згодом Інститутом видано два томи матеріалів джерел і досліджень, які розкрили різні факти в цьому містечку – події, котрі після виходу книги Я. Т. Гросса «Сусіди» викликали не тільки психологічний шок у польському суспільстві, але й гостру, довготривалу полеміку в ньому**. Зауважимо, що ІНП досліджував поведінку поляків літа 1941 р. не тільки в Єдвабне, а й в інших містечках, де відбулися спалахи етнічного насильства (зокрема, в Грасві та Радзільове) [9].

---

* Щоправда, цей маркер певною мірою коригується дискусією навколо Закону «Про Інститут національної пам'яті», який його опоненти назвали «законом про Голокост». Вони вважали, що справжня його мета – унеможливити дослідження про тих поляків, котрі брали участь у злочинах супроти євреїв часів Голокосту. Закон підписаний президентом Польщі Анджеєм Дудою на початку лютого 2018 р.

** У 2001 р., в час візиту голови Інституту національної пам'яті Польщі до США, він попросив вибачення за події в Єдвабне в тамтешньої єврейської громадськості.

Аналогічної роботи Український інститут національної пам'яті (УІНП) не здійснює. Чи не головним вектором його діяльності стало створення музею Голодомору в Києві, а також декомунізація [10]. Тим часом питання Голокосту де-факто опинилося поза сферою його уваги. Ймовірно, це пояснюється кількома причинами. По-перше, значним зацікавленням української громадськості трагедією 1932–1933 рр. та послідовними діями влади, спрямованими на повернення злочину радянського тоталітаризму в українську колективну пам'ять, перетворенням Голодомору в один із її маркерів (згадаймо, передусім, Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», який кваліфікував його геноцидом, зобов'язав органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до їхніх повноважень «...брати участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу; ... вживати заходів щодо увічнення пам'яті жертв та постраждалих від Голодомору 1932–1933 років в Україні, в тому числі спорудження у населених пунктах меморіалів пам'яті та встановлення пам'ятних знаків жертвам Голодомору» [11]. Через два роки після ухвалення вищезазначеного закону відзначення 75-ї річниці Голодомору відбувалося значно масштабніше, ніж в усі попередні роки з часу здобуття Україною незалежності [12]). По-друге, потрапляння Голокосту на маргінес поля уваги УІНП зумовлено тим, що В. В'ятрович очолив його (березень 2014 р.) внаслідок, словами Г. Касьянова, «...повернення до влади носіїв та промоутерів ексклюзивної національної/націоналістичної моделі колективної/ історичної пам'яті» [13]. Торуючи шлях націоналізації пам'яті і протиставляючи її радянській, в Україні на офіційному рівні відзначено 100-річчя від дня народження Р. Шухевича, якому президент В. Ющенко посмертно присвоїв звання Героя України. По-третє, неоднозначністю українсько-єврейських взаємин часів Другої світової війни, сповіданням УІНП етнічної концепції історії та принципів формування колективної пам'яті.

За майже 15-річне існування УІНП не ініціював дебатів науковців з питань взаємин українців і євреїв у час Голокосту.

Ймовірно тому, що його очільники не наважувалися торкатися цієї дражливої теми. Іншу позицію обстоював ІНП Польщі. Беручи участь у полеміці з приводу подій у Єдвабне, його голова, представник польської ліберальної інтелігенції Л. Керес, заявив: «Я вважаю, що ІНП має бути також Інститутом національної пам'яті про ті сторінки історії, які не роблять нам честі» [10].

Український інститут національної пам'яті, на нашу думку, обрав іншу стратегію – позицію умовчування. Так було навіть у роки президентства В. Ющенко, який, згідно з висновками окремих дослідників, приділяв питанню пошанування пам'яті жертв Голокосту більше уваги, ніж його попередники. Ймовірно, це зумовлювалося тим місцем, яке посів геноцид євреїв у пам'яттєвій політиці держав-членів ЄС про Другу світову війну. Т. Стрик, на нашу думку, має рацію, стверджуючи, «...що цей Президент України прагнув зрівняти Голодомор і Голокост за масштабами і рангом їхнього сприйняття у міжнародній громадській думці, але аж ніяк не коштом замовчування долі євреїв» [14]. Щоправда, позиція В. Ющенка не означала, що наукове середовище України консолідувалося в думці про те, що Голокост є складовою частиною національної історії [12, с. 15].

На відміну від УІНП, Інститут національної пам'яті Польщі здійснює науково-пошукову роботу з питань геноциду євреїв. При цьому не тільки самостійно, а й взаємодіючи з громадськими організаціями, вітчизняними та іноземними інституціями. Так, «Показчик страчених і репресованих гітлерівцями поляків за допомогу євреям» підготовлено в співпраці з Головною дирекцією державних архівів Польщі, музеєм Аушвіц-Біркенау та Інститутом Яд Вашем (Ізраїль) [15]. До цього часу про співпрацю УІНП з неурядовими організаціями – «Український центр вивчення історії Голокосту» та «Ткума», – які спеціалізуються на вивченні геноциду євреїв (а водночас – популяризують засади толерантності), не йшлося.

Важливий аспект порівняння пам'ятань про жертв Голокосту в Україні й Польщі – питання включеності цієї проблематики в дослідження вчених (адже вони – одні із важливих суб'єктів формування колективної пам'яті). Йдеться передусім про часткове

ігнорування цією темою тими, хто де-факто формує офіційну українську історіографію. Так, окремі вітчизняні (напр., А. Подольський [16], та зарубіжні (скажімо, І.-П. Химка [17]) вчені вже неодноразово озвучували критику гросбуху з політичної історії України ХХ – початку ХХІ ст.: у книзі, що написана працівниками двох інститутів Національної академії наук України, Голокост не відображено. Тим часом польська історична наука послідовно досліджує геноцид євреїв. Появу монографій з окремих тем, як-то книг С. Зглічинського (одна з них має назву «Як поляки допомагали вбивати євреїв») [18; 19], важко уявити в сучасній Україні.

Українську та польську політику пам'ятей відрізняє ракурс споруджування місць пам'ятей. Так, у Республіці Польща зведені пам'ятники учасникам тих повстань, що відбулися в гетто. Поряд з тим, який побудований у Варшаві і є місцем проведення відповідних заходів у столиці країни, інший споруджено в Білостоці – місті, де відбулося друге за масштабом повстання євреїв проти окупантів після Варшавського [7]. На жаль, така практика мало поширена в Україні: пам'ятники жертвам гетто відкрито тільки в окремих містах (Львів, Чернівці, Рівне), меморіальні дошки на місцях їх колишнього розташування – рідкісні. Здебільшого вони відсутні навіть там, де бранці гетто спромоглися підняти повстання.

В інтерпретації А. Подольського відповідь на причини такого статус-кво криються в тому, що «...у держави і суспільства в цілому немає розуміння того, що Голокост – це частина загальної історії України, тобто своєї власної історії» [20]. Більше того, ведучи мову про те, що місця пам'яті жертв Катастрофи в Україні облаштовуються лише завдяки діяльності єврейських общин, громадських організацій та приватних осіб, директор Українського центру вивчення історії Голокосту стверджує: «Але немає гарантій протекції чи захисту цих меморіальних місць з боку державної влади» [20].

Порівнюючи питання (не)використання Голокосту в здійснюваній політиці пам'яті двома державами, не можна оминати проблеми створення ними тих музеїв, котрі висвітлюють історію

евреїв* чи безпосередньо присвячені їх геноциду. Завдяки ним, як стверджують теоретики проблеми, вона переказує пам'ять про минуле в зручній для неї версії або ж увіковічує ті події, котрі трактуються як надзвичайно важливі [1]. Як вважає А. Зембінська-Вітек, репрезентоване в музеях минуле не стільки є правдивою оповіддю про нього, скільки тією концепцією, яка легітимізує домінуючі в країні соціальні та політичні норми [21].

Ведучи мову про постання в Україні та Польщі музеїв Голокосту чи музеїв історії євреїв, передусім констатуємо суттєву відмінність у питанні фінансування державою тих інституцій, котрі повинні сприяти збереженню пам'яті про злочин нацистів у польській та українській колективній пам'яті. Яскраве свідчення цьому – процес побудови музею «Пам'яті єврейського народу та Голокосту в Україні» (Дніпро) та Музею історії євреїв Польщі. Перший постав без участі Української держави. «Створення Музею, – стверджує його директор І. Щупак, – стало можливим завдяки діяльності Дніпропетровської єврейської громади..., потужній організаційній та фінансовій підтримці лідерів громади – Геннадія Боголюбова та Ігоря Коломойського, а також роботи співробітників "Ткуми" за сприяння "Джойнту" та інших єврейських організацій» [22].

Тим часом, хоч ідея створення Музею історії євреїв Польщі належала неурядовій організації – Асоціації Єврейського історичного інституту, вона дістала підтримку польського уряду. В 2005 р. Асоціація уклала договір з Міністерством культури й національного відродження Польщі та міською владою Варшави. В 2009 р. останнє виділило на будівництво Музею 200 млн злотих [23].

Не так давно, у 2016 році, у Марковій, що в Республіці Польща, відкрито ще один музей, який присвячений подіям Голокосту – «Музей поляків-рятівників ім. родини Ульмів». Він постав у селі, де одні поляки рятували жертв Голокосту, інші – не

---

* Згідно з поширеним на Заході підходом, історичні дослідження з питань Катастрофи, як і музейні експозиції, повинні висвітлювати не тільки події геноциду, а й історії євреїв – у такому разі жертвами постають не абстрактні люди, а безпосередні носії / творці культурних цінностей тощо.

тільки в той чи інший спосіб сприяли їх загибелі, а й власноруч убивали [24]. Такі лейтмотиви концепції вищеназваного музею – промовистий приклад інструменталізації пам'яті про євреїв, а також тих їхніх сусідів, які в умовах екстремі проявили себе по-різному.

Ми не володіємо достеменною статистикою кількості тих музеїв Польщі, котрі присвячені історії євреїв чи їх геноциду. Проте промовистим є відкриття в Кракові Музею фабрики Шиндлера [15]. Враховуючи резонанс, який викликав у Європі художній фільм «Список Шиндлера», значимість названого музею немає потреб особливо коментувати.

Діяльність музеїв як соціальних агентів пам'яті реалізовується по-різному. Це не тільки розроблені ними стаціонарні чи пересувні експозиції й виставки. Це – їхня участь у науковій роботі, ініціювання тих чи інших заходів, які мають за мету пропагування в суспільстві історичних уроків діяльності тих, хто суттєво прилучився до захисту скривджених. Так, наприклад, Музей історії Польщі спільно з Міністерством її закордонних справ ініціювали проголошення 2014 р. роком Яна Карського (рішення про це ухвалене сеймом Республіки Польща 6 грудня 2013 р.) – кур'єра Польської підпільної держави, який, будучи очевидцем Голокосту, в 1942–1943 рр. інформував про геноцид євреїв владу Великобританії та США, закликав їхніх лідерів здійснити заходи з метою запобігання його подальшому триванню [25]. Очевидно, що це гідний поваги приклад політики пам'яті тих різних суб'єктів, які формують її, і, зрозуміло, передусім держави.

Проголошений у Республіці Польща рік Я. Карського – яскрава ілюстрація реалізації тієї моделі політики пам'яті, яка консолідує суспільство. Адже він – етнічний поляк, котрий намагався зупинити злочин супроти «чужих», які одночасно були «своїми» – співгромадянами Другої Речі Посполитої. Цей концепт – громадянська та територіальна ідентичність – бачиться нам тим наріжним каменем, котрий здатен виконувати консолідуючу функцію політики пам'яті. Адже вона має поєднувати в собі різні компоненти: біль і гордість усіх тих «своїх» і «чужих», Інших, які проживають (чи проживали) пліч-о-пліч.

Важливий ракурс політики пам'яті двох держав – топонімічне маркування простору міст. Власне, йдеться про вшанування тих чи інших подій Голокосту в назвах вулиць міст чи містечок. Скажімо, серед майже 40 назв вулиць у м. Білосток, що пов'язані з Другою світовою війною, – вулиця Героїв гетто та вулиця Іцхака Мальмеда – одного з учасників збройного опору в ньому [7].

Це – промовисте свідчення такої політики держави, яка має за мету зберегти пам'ять про тих жертв Голокосту, котрі в умовах відсутності шансів на перемогу наважилися підняти повстання проти нацистського окупаційного режиму. Здається, прикладів такої політики в Україні фактично немає. Навіть імена Праведників народів світу – тих, хто безкорисно і на власний ризик рятував євреїв від загибелі, використовуються в топонімічному маркуванні простору міст і містечок України зрідка. Поодинокими є й меморіальні дошки, що висвітлюють їх подвиг. Як позитивний приклад пошанування тих, кого можна назвати моральними авторитетами нації, назвемо вшанування подвигу пароха Омеляна Ковча. Його пам'ять вшановано не тільки в Польщі – 2009 р. таблицю його пам'яті відкрито в Майданеку (де він помер 25 березня 1944 р.), – а й пошановано в Україні: Єврейська Рада України присвоїла отцю Омеляну Ковчу звання «Праведник України», а 24 травня 2014 р. його ім'ям названо одну з вулиць Львова. Дещо раніше пам'ятник священнику, який був беатифікований Папою Йоаном Павлом II, відкрито в містечку Перемишляни [26], де з 1922 р. він був парохом.

І все ж, домінуючою тенденцією в контексті візуалізації пам'яті про Голокост є мінімальне використання Україною морально-етичного й політичного капіталу, що зберігає у собі діяння Праведників народів світу. Окремі західні вчені з цього приводу зазначають: недостатня поінформованість про український контекст Голокосту призводить не тільки до уникнення обговорення складних сюжетів міжнаціональних взаємин тих років, але й до невикористання численних прикладів того, як сміливці-українці рятували євреїв [20].

З-поміж нетипових для України форм пошанування пам'яті суб'єктів Голокосту, які використані Польською державою, – карбування монет. Одні з них закарбовують у суспільстві пам'ять

про подвиг Праведників народів світу [27], інші – про безневинних жертв геноциду: в 2004 та 2009 рр. викарбовано ювілейні монети (номіналом, відповідно, 20 і 2 злотих) у пам'ять про події в гетто у Лодзі.

Наостанок проаналізуємо загальну оцінку політики пам'яті двох держав сучасними вченими. Передусім наведемо позицію А. Портного – одного з небагатьох вітчизняних учених, котрий послідовно звертається до цієї проблеми. У вересні 2011 р. він стверджував: Голокост не став складовим компонентом історичної пам'яті українців [28]. Промовистими є й судження А. Подольського: «Українська політика в царині пам'яті про Голокост (чи відсутність такої політики) затушовує те, що його жертвами були саме євреї» [20].

На нашу думку, політику пам'яті України в питанні Голокосту не можна оцінити однозначно. Держава, з одного боку, підтримує зведення пам'ятних знаків на місцях масових страт євреїв, з іншого – самоосувається від фінансування побудови місць пам'ятей; в контексті подій Другої світової війни меморативна політика часто-густо здійснюється згідно з інтересами виключно титульної нації України; центральна влада не перешкоджає вивченню Голокосту, проте держава фактично не фінансує реалізацію таких проєктів [29].

Інші реалії спостерігаємо в Польщі. Попри неоднозначність ставлення частини її титульної нації до євреїв, відвертіше – наявність певної упередженості перших щодо других, «польська громадянська пам'ять, – словами Я. Мілевського, – це не уніфікована пам'ять тих, хто проживає в Польщі, – поляків, білорусів, українців, литовців чи євреїв, на взаємне розуміння цих різних пам'ятей» [7]. Наведені вище компоненти політики пам'яті Республіки Польща останніх десятиліть дозволяють, на наш погляд, погодитися з таким її трактуванням.

З'ясування місця Голокосту в тих політиках пам'яті, котрі реалізуються Україною й Польщею, спонукає констатувати як певну схожість, так і суттєві відмінності. Щодо першої – приблизно одночасний початок неупередженого вивчення геноциду євреїв на теренах двох держав; використання Катастрофи як одного із

компонентів комеморативних практик, що реалізуються ними. В обох діють інституціоналізовані суб'єкти, котрі реалізують політику центральної влади в царині формування спільного трактування минувшини – Інститути національної пам'яті.

Водночас їхня діяльність засвідчує, що, на відміну від вітчизняного, ІНП Польщі здійснює таку практику, яка сприяє включенню Голокосту в колективну пам'ять її громадян. Тим часом його український аналог до цього часу де-факто відмовлявся від такої перспективи.

Попри певну тотожність здійснюваних двома державами комеморативних практик – вшанування жертв геноциду 1939–1945 рр. у Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту – Польща реалізувала той комплекс заходів, які суттєво відрізняють її політику пам'яті від української. З-поміж іншого – це зведення в містах, де відбулися повстання євреїв у гетто, місць пам'яті, топонімічне маркування іменами їх учасників символічного простору міст, використання практики карбування ювілейних монет як засобу увіковічення пам'яті безневинно убієнних у час Голокосту та Праведників народів світу. Держава сприяє появі музеїв, котрі є засобом донесення до громадськості того трактування історії євреїв Польщі, котре можна вважати офіційним, а створені нею інституції (ІНП) досліджують Голокост не тільки самостійно, а й взаємодіючи із закордонними партнерами та вітчизняними громадськими організаціями.

Отже, маємо підстави стверджувати, що Республіка Польща більш послідовна в реалізації тієї моделі політики пам'яті, що постає як сукупність пам'ятей різних етноконфесійних самостей. Україна ж, попри здійснювані в ній заходи й комеморативні практики, на сьогодні є державою, котра радше декларує такий курс, а не безпосередньо реалізовує його.

---

1. Шацька Б. Минуле – пам'ять – міт. – Чернівці: Книги – XXI, 2011. С. 59.

2. Снайдер Т. Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталінім: монографія. Київ: Грані-Т, 2011. С. 368.

3. Кувалек Р. Табір смерті у Белжеці; [пер. з польської О. Колесник]. Київ: Укр. центр вивч. історії Голокосту, 2018. С. 235.

4. Братачкин А. Еврейское наследие из белорусской и польской перспективы. URL: <http://palityka.org/2013/06/evrejskoe-nasledie-iz-belarusskoj-i-polskoj-perspektivy/>.

5. Коршук Р. М. Етнополітологія. Навчальний посібник. Київ: Алерта, 2011. С. 132.

6. Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник / Євтух В. Б., Трощинський В. П., Галушко К. Ю., Чернова К. О. Київ: Наукова думка, 2004. С. 328.

7. Милевский Я. Е. Польская память о Второй мировой войне: национальная или гражданская? (на примере Подляского воеводства). URL: <http://db-beeatch.livejournal.com/118618.html>.

8. Правительствоный Институт национальной памяти. URL: <http://izvestia.ru/news/269253>.

9. Bartoszewski W. Polacy – Żydzi – wojna – okupacja / Władysław Bartoszewski // Polacy – Żydzi. 1939–1945. Wybór źródeł. Opracowanie – Andrzej Krzysztof Kunert. Przedmowa Władysława Bartoszewskiego. Warszawa, 2001. S. 9.

10. Портнов А. Институт национальной памяти в Польше и не только. Информация к размышлению. URL: <http://net.abimperio.net/node/195>.

11. Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16>.

¹² Журженко Т. Геополітика пам'яті // Критика. 2009. Ч. 3–4. С. 12.

13. Касьянов Г. К десятилетію Українського інститута національної пам'яті // historians.in.ua. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1755-georgij-kas-yanov-k-desyatiletiju-ukrainskogo-institutu-natsional-noj-pamyati-2006-2016>.

14. Стриек Т. Невловні категорії. Нариси про гуманітаристику, історію і політику в сучасній Україні, Польщі та Росії; [пер. з польськ]. Київ: Ніка-Центр, 2015. С. 257.

15. Чому Польщі вдалося? Люстрація і загальна декомунізація як економічні чинники (Частина 2). URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/44154/Chomu_-Polshhi_vdalosa_Lustracija_i_zagalna_dekomunizacija?a_srt=0.

16. Подольський А. Українське суспільство і пам'ять про Голокост: спроба аналізу деяких аспектів // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. 2009. № 1 (5). С. 49–50.

17. Химка І.-П. Рецепція Голокосту в посткомуністичній Україні // Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис. 2014, 6 січня. URL: <http://uamoderna.com/md/223-223>.

18. Zgliczyński S. Antysemityzm po polsku. Warszawa: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, 2008. S. 74–90.

19. Zgliczyński S. Jak Polacy Niemcom Żydów morodować pomagali. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca, 2013. 271 s.

20. Подольский А. Украинское общество и память о Холокосте: попытка анализа некоторых аспектов. URL: <http://library.eajc.org/page70/news13510>.

21. Ziębińska-Witek A. Przedstawienia Holocaustu w muzeach. Próba porównania // Pamięć i polityka historyczna. Doświadczenia Polski i jej sąsiadów; pod redakcją Sławomira M. Nowinowskiego, Jana Pomorskiego i Rafała Stobieckiego. Łódź, 2008. S. 157.

22. Музей «Пам'ять єврейського народу та Голокосту в Україні». Б.м., б.р. С. 3.

23. Синяева-Панковска Н. Интервью с программным директором Музея истории евреев Польши. URL: <http://www.urokiistorii.ru/memory/place/51917>.

24. Грабовський Я., Лібьонка Д. Бездоріжжя історичної політики // Zbruc. URL: <https://zbruc.eu/node/60046>.

25. Ян Карски – человек, который хотел остановить Холокост. URL: http://irkutsk.mfa.gov.pl/ru/news/jan_karski.

26. У Львові з'явилась вулиця о. Омеляна Ковча. URL: <http://www.credo-ua.org/2012/05/63750>.

27. В Польше увековечили память спасителей евреев. URL: http://smizone.info/21768V_Polsche_uvekovechili_pamyat_spasiteley_evreev.html.

28. Тейзе Е., Польская К. Холокост на Украине: сначала убили людей, а потом – и память о них. URL: <http://www.kby.kiev.ua/komitet/ru/polemics/art00064.html>.

29. Гон М. Пам'ять про Голокост: суб'єкти формування та функціонування в Україні // Сучасні дискусії про Другу світову війну: збірник наукових статей та виступів українських і зарубіжних істориків. Львів: ЗУКЦ, 2012. С. 97.